

ТВОРЧИСТЬ З.МЕНЗАТЮК І УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню сучасної української дитячої літератури в контексті цивілізаційних зрушень. Особлива увага приділяється модерним творам З. Мензатюк у порівнянні з суттєвими тенденціями світової літератури для дітей та юнацтва. Коротко проаналізовано творчість письменниці на засадах ідентичності.

Ключові слова: цивілізація, ідентифікація, світова література, підрастаюче покоління, українська література.

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию современной украинской детской литературе в контексте цивилизационных сдвигов современности. Особенное внимание уделяется современным произведениям З. Мензатюк в сравнении с основными тенденциями мировой литературы для детей и юношества. Кратко проанализировано творчество писательницы согласно с принципами идентичности.

Ключевые слова: цивилизация, идентификация, мировая литература, подрастающее поколение, украинская литература.

Summary. The scientific article is devoted to the research of modern Ukrainian child's literature in the context of civilization changes. Much attention is being paid to the modern fairy-tale of Z. Menzatyuk in the context of world literature for children and youth. Writer's works are being shortly analysed on principles of identity.

Key words: civilization, identification, world literature, rising generation, Ukrainian literature.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українську літературу прийшла досить значна група талановитих дитячих письменників (О.Дерманський, З.Жук, Л.Вороніна, А.Качан, З.Мензатюк, В.Рутківський та ін.). Поява цих митців слова зумовлена складними політичними і соціально-економічними перетвореннями у державі. Перебуваючи на маргінесі суспільно-політичного та культурного життя, літературознавство відстоює потребу розглядати сучасну літературу для дітей у комунікативних вимірах, відповідно до нових соціокультурних і геополітичних реалій, теперішніх уявлень про дитинство, з урахуванням здобутків української та світової наукової практики.

Формулювання теми підказує, що в центрі нашої уваги проблема, яка не може бути розкрита в межах однієї статті. Наша мета – віднайти підхід до цієї проблеми і визначити особливості розвитку української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. у площині літературних творів З.Мензатюк.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити передумови виникнення проблеми деградації моралі у підрастаючого покоління в Україні та віднайти шляхи її вирішення за допомогою сучасної літератури для дітей та юнацтва;
- розглянути інтелектуальний аспект дитячої прози З. Мензатюк і приналежність її до національної ідентичності;
- встановити зв'язок сучасної художньої прози письменниці з європейськими творами для дітей;
- оцінити внесок Зірки Мензатюк у модернізацію сучасної дитячої літератури.

Останнім часом усе частіше до проблеми дитячої книжки в Україні звертаються багато науковців зокрема, М.Славова у книзі “Попелюшка літерату-

ри” зауважує, що сучасний стан української дитячої літератури – проблема не стільки художня, скільки соціальна. “Плачевний статус дитячої книги, який ми спостерігаємо сьогодні, вже відчувається, а надалі він ще більше відобразиться на духовному стані майбутніх поколінь” [7, с. 63]. Маємо багато дитячих письменників, але дуже мало книжок, які можна було б радити сучасній дитині.

Українські дослідники дитячої літератури такі, як Д.Білецький, І. Бойцун, Я.Гоян, А.Гурбанська, В.Дончик, М.Жулинський, С.Іванюк, П.Кириченко, В.Кизилова, Л.Кіліченко, П.Кононенко, А.Костецький, В.Неділько, О.Папуша, М.Слабошпицький, Р.Стаднійчук, Б.Чайковський, Ю.Ярмиш, Ю.Ячейкін найчастіше розглядають українську дитячу літературу на пострадянському просторі з позиції фольклорних витоків літературних джерел. А сучасні автори залишаються майже поза увагою дослідників.

Питанням змісту та механізмів становлення ідентичності займалися такі видатні теоретики психології особистості, як А.Адлер, Є.Белінська, Р.Бернс, Е.Еріксон, І.Кон, З.Фрейд, Е.Фром, К.Юнг. В монографії Л.Сеника „Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності” (2002) останнє розглядається у світоглядно-гносеологічному вимірі, що виводить дослідника на інтерпретацію художньої дійсності на найбільш складний когерентно-смісловий рівень.

Отже, вивчення науково-педагогічних праць з теми дослідження переконує, що науковці приділяли значну увагу різноаспектним питанням дитячої літератури. Проте малодослідженими є ще теорія і практика використання дитячої літератури як засобу формування дитячої особистості в кон-

тексті цивілізаційних зрушень сьогодення. Крім того, наукова новизна даної статті полягає у дослідженні творчості дитячої письменниці З.Мензатюк на засадах національної ідентичності в контексті світової літератури для дітей та юнацтва.

Надмірне наслідування Україною європейського способу життя призвело до низки проблем, обумовлених деградацією суспільної моралі, а саме: пріоритетом матеріальних цінностей і девальвацією духовних, браком милосердя і взаємоповаги, проявом байдужості й агресивності, культу грошей, сили й влади у стосунках між людьми. Соціальні труднощі й прорахунки в моральному вихованні стали причиною розвитку певних негативних явищ: наркоманії, алкоголізму, статевої деморалізації, злочинності тощо. На сучасному етапі українське суспільство перебуває в пошуках ідеалів та виховних орієнтирів, оскільки в цьому – запорука відродження і розвитку української нації.

Виховувати дітей небайдужими до рідного народу, Батьківщини не так просто в умовах, коли в ефірі, у пресі, на книжковому ринку спостерігаємо засилля несмаку, комерційної псевдокультури. Книжкові полиці заповнили бездуховні й бездумні примітивні твори, фантастичні казки на зразок розповідей про Гаррі Поттера Джоан Роулінг з аморальними сценами насильства (учень вбиває вчителя), престижністю становища, владою над людьми тощо. Дитячі твори переобтяжені фантастикою, містиккою, жахами, у яких присутні монстри з надлюдськими силами, усе це призводить до розвитку шизофренії у дітей, психічних розладів та ін.

Художня література в сучасних умовах втрачає престижність, постійними її конкурентами стають телебачення, комп'ютер, Інтернет. Діти менше читають, більше дивляться, поступово втрачаючи вміння розлого оповідати бачене. Перед сучасними дитячими письменниками постає нелегке завдання: привернути увагу дитини до друкованого слова розширенням тематики дитячих творів, створенням нестандартних тем, порушенням життєвих проблем сучасності з філософським обґрунтуванням, пружним, динамічним сюжетом тощо. З мистецьким вираженням таких позитивних моральних екстрем, як правда, мудрість і розум, працелюбність, вірність і дружба, вдячність, милосердя, щедрість (душевна і матеріальна), краса (душевна, внутрішня і фізична, зовнішня), скромність, лицарська мужність. Крім того, художня літературна повинна враховувати акселерацію сучасної дитини, орієнтуватися на розвиненого, розумного, зі складним світоглядом адресата.

Починаючи з XVIII століття тематика дитячої літератури розширюється, екстраполуючи тематичне коло “дорослої літератури”, і тільки в кінці XVIII століття твори для дітей набувають іманентної тематики, яка формується на основі інтересів самих дітей, зосередженні письменників на дитячих образах, поглядах на світ, переживаннях тощо. На початку XIX століття активно розвивається

тема протистояння добра і зла, у кожній літературі актуалізуються національні ідеї, поглиблюється морально-етична та суспільно-історична, соціально-побутова проблематика. XX століття внесло у дитячу літературу нові теми та проблеми, акцентуючи на психологічному портреті дитини, її соціальному оточенні, внутрішньому світі, враховуючи їх актуальність для даного часу, відповідність запитам сучасного їй читача. Сучасна дитяча література фактично позбавлена тематичного обмеження.

Часи становлення З.Мензатюк як дитячої письменниці, журналіста дитячих видань, випускниці факультету журналістики Львівського університету були не кращими для української культури і, власне для оригінальної дитячої літератури. Дебютувала письменниця у 1990 році збіркою казок “Тисяча парасольок”, згодом її твори друкували у веселчанських щорічниках “Дванадцять місяців”, “Календарик-дошколяр”. У 1999 році вийшла в світ збірка казок “Мільйон мільйонів сестричок”, а у 2002 – збірка нарисів “Наші церкви: історії, дива, легенди”. Попри певне поживлення в суспільно-політичному та культурному житті із здобуттям незалежності України, письменники зіткнулися з проблемою недостатнього фінансування державних видавництв. У зв'язку з цим З.Мензатюк деякий час не видавала свої твори, бо власноруч шукати меценатів письменниці було важко.

Деякі роки плідної праці й творчих шукань, і у 2006 році вийшли одразу дві книжки З.Мензатюк “Казочки-куцохвостики”, “Київські казки”, згодом видавництво Старого Лева порадувала читачів пригодницькою повістю З.Мензатюк “Тасмунія козацької шаблі”. Вищезазначені дитячі видання остаточно визначили З.Мензатюк як дитячу письменницю і принесли їй велику популярність серед читачів. Зараз письменниця щороку публікує цікаві книжки, які поповнюють українську дитячу літературу новими темами, сюжетами тощо.

У порівнянні з суттєвими тенденціями дитячої літератури попереднього століття, художнім творам Зірки Мензатюк притаманний інтелектуальний аспект, що виявляється у порушенні проблем сенсу буття, самопризначення, життя і смерті. І хоча в основі всякої казки лежить фантастика, це зовсім не означає, що її зміст, конфлікти, колізії відірвані від реального життя. Дитина не завжди буде дитиною, її треба готувати до дорослого, іноді жорстокого світу дійсності.

У світовій дитячій літературі кінця XX – початку XXI ст. відбулася метаморфоза образу зла й, відповідно, переосмислення добра. Чуже й невідоме, що втілювало в казці життєвий простір зла, зумисне несумірне з людиною, чомусь перестає бути злим, дедалі частіше спостерігається тенденція повної відсутності втіленого зла у дитячих творах.

У більшості казок Зірки Мензатюк чіткого поділу на позитивних і негативних героїв немає або

зло представлене у персоніфікованій формі. У казці „Заячий пастух” дитячої письменниці змальовано образ незнайомця у чорному вбранні, який начебто створений допомогою головному герою (хлопчику Михайлику) віднайти в лісі заячого пастушка. Але згодом Чорний, так називає письменниця незнайомця, використовує Михайлика у своїх злодіяннях: „Скоро тут проїжджатиме вершник... Попроси його глянути, чи справжня ця рушниця... Тільки ж пильнуй: вершник має взяти рушницю в руки!...” [4, с. 32]. Нічого не підозрюючи хлопчина погодився, але в образі вершника він упізнає святого Михайла: „Та це ж небесний архистратиг! Завтра його свято...” [4, с. 34]. Одна стара легенда свідчить: „Коли святий Михайло візьме до рук рушницю, то вона вбиватиме все живе без промаху” [1, с. 205]. Знаючи про народне повір'я, Михайлик зізнається про задум Чорного і відвертає біду від лісних жителів.

Зірка Мензатюк навмисно уникає детальних описів зовнішності незнайомця, задля того, щоб його раптова поява не викликала ніякого подиву ні у головного героя, ні у читача. Візуально можна припустити, що це мисливець, адже на це вказує місце зустрічі – ліс, вбрання, а головне – рушниця. Лише в кульмінації твору письменниця не нав'язливо зображує, що на снігу замість слідів підшов чоловік у чорному залишає відбитки свинячих ратиць: „Небесний вершник прицілювся зі своєї рушниці – блиснув вогонь, і чортяка (бо то ж був він) щез, лиш димілася калюжа гарячої смоли!” [4, с. 36].

Логіка казки непохитна: усе, що робить апріорно добра сила, — це добро і це на краще, бо всі її дії спрямовані на знищення втіленого зла. Відтак твори Зірки Мензатюк містять дидактично-моральний аспект, притаманний найдавнішим фольклорним жанрам, де перемагає добро, а зло обов'язково карається. За допомогою казкової фантастики Зірки Мензатюк у дитини виробиться оптимістичне, здорове бачення світу та його законів, вона знатиме, якщо не поступатися і робити добро, не ставати на бік зла, то в кінцевому результаті добро все-таки переможе.

Перемагає добро і у пригодницькій повісті „Тасмниця козацької шаблі”, яка стала подієвим діалогом, форма якого передусе зародженню нової мудрості: „Честь і гідність – важливіші за матеріальні цінності”, „Зло має місце в світі”, „Віра в усепереможну силу добра”.

Філософською основою пригодницької повісті З.Мензатюк можна назвати теорію Дарвіна, з його науковими уявленнями щодо внутрішньовидової боротьби. Героїня вступає у двобій з чортом – мотив конфронтації людини з „не-я”. Така тенденція була притаманна літературі XIX – XX ст., коли герой-воїн вступав у двобій з драконом, чудовиськом тощо, а двобій характеризувався надзвичайністю, вторгненням в область чудес. Дещо модернізуючи пригоди славетних воїнів, які притаманні фольклору, З.Мензатюк показує боротьбу добра і

зла в образах звичайної дівчинки і чорта, який має людську подобу і наділений людськими рисами характеру, лише роги вказують на його справжнє єство. „Зло має людське обличчя” – новаторська тенденція кінця XX – початку XXI століття, що простежується у подальших творах письменниці.

На перший погляд „Тасмниця козацької шаблі” – сучасна автомобільна мандрівка замками України, але в основу пригодницької повісті покладено реальний історичний факт битви війська Богдана Хмельницького з поляками під Берестечком у 1651 році, а це вже наша історія. Особливим патріотичним духом пройнята уся повість З.Мензатюк, письменниця описує мужність українських гетьманів, велич фортець Західної України, читачі дізнаються багато цікавого з історії рідної країни.

Традиційними функціями дитячої літератури педагога та керівники дитячого читання вважають виховну та освітню. Виховувати кращі моральні якості дитини, сприяти формуванню цілісної, всесторонньо розвинутої особистості – мета дитячої книжки. „Для дитячої літератури взагалі притаманна дидактичність, педагогічна наснаженість — це й вирізняє її з-поміж інших текстів” [2, с. 76]. Твори З.Мензатюк не обтяжені надмірною дидактикою, дитина після прочитання казок розуміє мораль на підсвідомому рівні, робить певні висновки. Як зазначає сама письменниця: „Треба відчувати насамперед душу дитини, спробувати розібратися, що сьогодні найбільше хвилює маленького читача, чим він переймається... Адже дитина має такий само складний духовний світ як і доросла людина. Різниця полягає лише у тому, що доросла людина самостійно знайде відповіді на складні питання, дитина – ні... Дитина вчиться розуміти навколишній світ через дружбу зі своїми однолітками, ставленням до неї батьків, вчителів... І через друковане слово, через книгу їй потрібно підказати, де і як шукати правильне рішення...” [9, с. 239].

Найбільше діти потребують творів, які допомагали б вирішувати їхні підліткові проблеми, розкривали сучасний світ, привчали б до відповідальності та співчуття, де було б якомога більше “здорового корму для душі і розуму” [8, с. 38]. Взірцем для наслідування глибоких серйозних творів, які порушують важливі проблеми людства, стає сучасна зарубіжна дитяча література. Світовим бестселером стала книга видатного норвезького письменника Юстейна Гордера “Світ Софії” – виклад філософії для дітей. Сучасні автори пишуть про вміння будувати взаємовідносини між людьми (“Роня, дочка розбійника” Астрід Линдгрен), про толерантність (повість про окупацію “Лети, майський жук!” видатної австрійської письменниці Христини Нестлінгер), навіть про смерть (“Моя сестра – ангел” – історія про померлу сестру молодого скандинавського автора).

Люди не хочуть нещастя, страждань, але від них нікуди не дітись. Та якщо людина зрозуміє, що вона приходить на Землю не заради гріховних насолод або матеріальних благ, то вона з легкістю

перенесе страждання за свій народ, за країну, де народилася. Вона і в радості, і в горі горда називається її громадянином, бо в цьому слові відлунує і колискова матері, і радісний сміх дітей, і щоденна тяжка праця мільйонів, і вся багатовікова історія народу України. Кожному належить своя частка щастя і страждань, але від того, як людина вчинить у скрутній ситуації, буде залежати її честь, гідність, чистота душі та сумління. Палке серце Зірки Мензатюк назавжди прикипіло до України та її долі. Саме тому письменниця відчула потребу писати твори для дітей на серйозні теми (проблеми сенсу життя, самопризначення, життя, смерті). У її трагічній казці „Дочка Троянди” розповідається про сумну долю талановитої дівчинки, яка віддала перевагу успіхові, а не правді. І хоча в оповіданні розповідається про дівчинку з іншої планети, але прототипом її долі виступає доля України.

В умовах сучасного українського суспільства питання про формування особистості, становлення її ціннісно-сислової сфери, навичок цілепокладання та діяльного ставлення до свого життя є актуальним та життєво важливим. Успішне функціонування та зростання всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому актуальності на сьогоднішній день набуває питання формування та розвитку особистості, становлення її ідентичності.

До проблеми національної ідентичності та самобутності українського народу зверталися у своїх творах багато письменників: Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, У.Самчук, Л.Костенко, О.Дерманський та ін. Особливо унікальними, на наш погляд, для розуміння суті національної ідентичності, ролі та значення цього феномена в житті національно орієнтованої молоді та всієї нації є твори З.Мензатюк. Вони становлять собою наукову зацікавленість як в літературно-історичному, так і в загально-філософському аспектах. Персонажі малої прози письменниці – це виразні архетипи, що є яскравими індивідуальностями для вивчення ментальності української людини, її національної ідентичності. Усі без винятку герої творів З.Мензатюк – сучасні, вони носять джинсові речі та кросівки, але вишиванка стає незамінним елементом модного одягу; окрім того вони говорять українською мовою, дотримуються національних традицій, співають українські пісні.

Національна ідентичність українців у творах З.Мензатюк розкривається в нерозривній єдності з природою. Слов'янська міфологія, казки, народні звичаї і обряди – все це світ живої природи, і ставлення людини до неї – трепетне, ніжне і шанобливе. Ця незвичайна єдність людини і природи особливо поетично змальована Зіркою Мензатюк через картини побуту українського народу: „Вона побілила насвіжо в хаті стіни, заклечала вікна-двері

молодим зеленим гіллям, застелила долівку пахучою лепехою й чебрецем, а в піч приставила зелений щавлевий борщ і зелені ж голубці в буряковому листі...” [4, с. 18].

Носіями давніх звичаїв і традицій у казках письменниці виступають люди похилого віку або міфічні істоти, які намагаються передати новому поколінню духовні скарби українського народу. У казці „Про дівчинку Лесю, яка шукала зелену неділю” старенька бабуся розповідає про чарівні особливості Зеленого неділі: „Свято живлющої трави, пречистої роси, всемогутнього духу...” [4, с. 18]. Напередодні цього свята магічних властивостей набуває тройзілля, про яке у казці розповідають русалки: „Перше зілля – дика м'ята. Друге зілля – зелен любисток. Третє зілля – розрив-трава, що розбиває замки, ламає заборони, проганяє найчорніші чари” [4, с. 20]. А у казці Зірки Мензатюк „Коли зілля найсильніше” змальовано свято Івана Купала, що традиційно було пов'язане із початком літа і магічним цвітінням папоротті: „Засіріло, зяєніло, почав святий Іван господарювати. Обсипав землю росою: зілля цілющою, маки рожевою, а смереки – солодкою, як мед. Тоді збудив сонечко” [4, с. 26]. За народними віруваннями, у цей день люди збирали трави і йшли до церкви святити, – „Буде лік на цілий рік: від кашлю, від простуди, від усякої напасті” [4, с. 26], – а молоді дівчата зранку вмивалися маковою росою: „Тепер самі рум'янитимуть, наче маківки” [4, с. 26].

Анімізм у творі переконливий, насичений зображувальними тропами: епітети точно передають силу антропоморфізму в зображенні неживої природи, її присутності і навіть дії. Для З.Мензатюк це ще одна можливість дати волю багатій уяві і змусити читача задуматись над глибиною народних звичаїв, повір'їв, пісенного мелосу, легенд.

Кожний літературний шедевр письменниці має свою прадавню історію, якот у збірці нарисів „Наші церкви: історії, дива, легенди”. Основні розділи книги називаються „Княжі собори”, „Лавра над Дніпром”, „Краса рукотворна, Богом натхненна”, „Шедеври козацьких зодчих” тощо. У них подано розповіді про церкви Києва і Чернігова, Почаєва і Львова, Переяслава і Буковини, навіть про славнозвісну Диканьку. У кожній з них авторка побувала, збрала легенди, перекази, подала описи в історичному, духовному і мистецтвознавчому аспектах.

Збірка „Наші церкви: історії, дива, легенди” композиційно побудована так, що повертає читача пам'яттю до своїх витоків, письменниця показує збереження і розвиток традицій церковної архітектури та культури від прийняття християнства до доби козацького бароко. До деяких нарисів авторка вдало залучила народні думи, вірші Ліни Костенко, Євгена Маланюка тощо.

Невеличким ліричним відступом Зірка Мензатюк закликає юних читачів не тільки дивитись, а вдивлятися в лики святих – найвищу духовну досконалість, якої може досягти людина, і намагати-

ся “хоч трішечки бути схожими на цих мудрих, добрих, святих людей” [3, с. 10].

Книга буде завжди залишатися основним духовним надбанням нації. Сучасна українська дитяча література повинна бути динамічною, бо діти шукають в ній відображення реальності, відповіді на безліч запитань, крім того від дитячої літератури залежать подальші літературні уподобання підростаючого покоління. Знайомство з книгами З.Мензатюк спонукає дітей до творчого поглибленого вивчення спе-

цифіки української історії, художньої творчості, знайомства з життям видатних українських особистостей, допомагає зрозуміти мову українських традицій, фольклору тощо. Твори письменниці не лише викликають певні почуття, роздуми про життя, а й відіграють неабияку роль у формуванні національної самосвідомості та характеру сучасної української дитини. За словами письменниці „Казка – це зерно, яке завтра проросте! А посівним матеріалом не можна нехтувати!” [9, с. 257].

Література

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
2. Гнідець У. Поняття “класична дитяча література” в німецькому літературознавстві ХХ ст. // Слово Світ. Вісник. Національний університет “Львівська Політехніка”. – Львів: Національний університет “Львівська Політехніка”, 2005. – № 538. – С. 73 – 77.
3. Львів М. Русичі і козаки спорудили нам на віки // Шлях перемоги. – 2002. – 23 – 29 травня. – С. 10.
4. Мензатюк З. Макове князювання. – К.: Школа, 2008 – 47 с.
5. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об’єктів наукового дискурсу // Слово і час. – 2004. – № 12. – С. 20 – 26.
6. Родари Д. Грамматика фантазии. – М., 1978. – С. 149.
7. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей – Київ: ІПЦ “Київський університет”, 2002. – 81 с.
8. Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів / Упорядкували Гуревич Ф.Х., Савченко В.С. – К., 1962. – С. 13 – 39.
9. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. – К.: Задруга, 2003. – С.257.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2011